

وتحولات قیمت نفت

● دکتر طهماسب دولتشاهی

مؤثری در جهت احقاق حقوق کشورهای عضو بردارد.

قبل از سال ۱۹۷۳ اوپک کشورهای عضورا ارشاد می‌کرد که ضمن بهبود در قراردادهای نفتی خود، سیستم مالیاتی فعالیتهای اقتصادی در صنعت نفت در رابطه با اکتشاف و استخراج را متحول کرده و خود کنترل منابع نفتی را در دست گیرند. در سال ۱۹۷۰ مذاکراتی بین اوپک و شرکت‌های بزرگ نفتی (هفت خواهران) در تهران و تریپولی برای تعیین قیمت نفت انجام گردید. در این میان لیبی که از حمایت عراق و الجزایر برخوردار بود توانست در مذاکره با شرکت‌های نفتی، قیمت نفت را افزایش دهد. عوامل متعددی در این سال باعث شد افزایش قیمت نفت تحقق پیدا کند که برخی از آنها نیز به گذشته مبادلات نفتی مربوط می‌شد. وقایع جنگ اول اعراب و رژیم اشغالگر قدس در سال ۱۹۶۷ و بسته شدن کانال سوئز و در نتیجه قطع جریان نفت عربستان سعودی به دریای مدیترانه عامل روانی مهمی در افزایش قیمت نفت لیبی در سالهای ابتدای دهه ۱۹۷۰ بود. از طرف دیگر جنگ بیافرا در سالهای ۷۰-۱۹۶۷ باعث

اوپک نقش بسیار مهمی در تامین انرژی جهان و همچنین در روابط بین کشورهای تولیدکننده و مصرف‌کننده دارد. کشورهای مصرف‌کننده که اغلب در زمره کشورهای صنعتی هستند، در سال‌های اولیه تاسیس اوپک، سازمان مذکور را به رسمیت نمی‌شناختند و از تماس مستقیم با این سازمان خودداری کرده و حتی وجود آنرا نادیده می‌گرفتند. در سال ۱۹۶۵ بین اوپک و کنفرانس تجارت و توسعه و همچنین شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد روابطی برقرار شد. ولی بین تحول نیز اهمیت اوپک را برای کشورهای صنعتی مشخص نکرد. نقش سازمان مذکور عملاً در سال ۱۹۷۳ با شروع جنگ اعراب و رژیم اشغالگر قدس و تحریم نفتی کشورهای اوپک در تامین انرژی بین‌المللی و تعیین قیمت نفت مشخص شد. اوپک که اولین سازمان بین‌المللی است که از اجتماع گروهی از کشورهای جهان سوم تشکیل شده، توانست جهت تجارت بین‌الملل را در آن زمان تغییر دهد. بالاخره بعد از گذشت ۱۲ سال از زمان تاسیس اوپک، سازمان مذکور قادر گردید با تعیین قیمت نفت و ایفای نقش خود، گامهای

قطع نفت نیجریه گردید و زمینه را برای افزایش قیمت نفت مساعد کرد. بعد از مذاکرات بین شرکت های نفتی و اوپک در تهران و تریپولی قیمت نفت اندکی افزایش یافت و درآمد کشورهای اوپک از ۶ میلیارد دلار در سال ۱۹۶۹ به ۲۳ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۳ رسید. افزایش قیمت نفت موفقیت بزرگی برای اوپک به شمار می آمد. هفت شرکت بزرگ نفتی تا این زمان تسلط کاملی بر بازار نفت داشتند و به اتکای قدرت دولت های متبوع خود مانع از هر اقدام اوپک بودند.

با وجود خاتمه مذاکرات بین شرکت های نفتی و اوپک، برخی از کشورهای عضو اوپک از جمله عراق مایل به افزایش بیشتری در قیمت نفت بودند. بر این اساس مذاکرات جدیدی در سال ۱۹۷۳ بین اوپک و شرکت های نفتی آغاز شد ولی مذاکرات مذکور به دلیل وقوع جنگ اعراب و رژیم اشغالگر قدس در تاریخ ۶ اکتبر ۱۹۷۳ متوقف گردید.

شوک اول نفتی سال ۱۳۵۲ (جنگ اعراب و

رژیم اشغالگر قدس ۷۴-۱۹۷۳)

در سال ۱۹۷۳ به دلیل وقوع جنگ اعراب و رژیم اشغالگر قدس و تحریم نفتی کشورهای اوپک در صادرات نفت به آمریکا و هلند، قیمت نفت به حدود چهار برابر افزایش یافت. در این سال سیستم قیمت گذاری سابق که در آن قیمت به تنهایی از طرف شرکت های نفتی تعیین می شد از بین رفت و از آن زمان به بعد تا سال ۱۹۸۳ اوپک به تنهایی قیمت نفت را تعیین می کرد.

تحریم نفتی بعد از چند ماه برداشته شد ولی قیمت نفت از حدود ۲ دلار به بیش از ۸ دلار برای هر بشکه تثبیت گردید. مصرف

نفت در نتیجه افزایش قیمت آن در سال ۱۹۷۴ نسبت به سال گذشته در هلند و بلژیک ۱۴ درصد، در آلمان فدرال و اسپانیا ۱۰ درصد در آمریکا ۳/۵ درصد و در ژاپن و ایتالیا ۲ درصد کاهش یافت. بعد از سال ۱۹۷۴ تا سال ۱۹۷۷ قیمت نفت سه بار افزایش جزئی داشت. قیمت نفت در سپتامبر سال ۱۹۷۵ حدود ده درصد، در دسامبر ۱۹۷۶ حدود ۵ درصد و در ژوئن ۱۹۷۷ حدود ۵ درصد افزایش یافت. در دهه ۱۹۷۰ اختلاف شدیدی در رابطه با افزایش قیمت نفت بین کشورهای عضو اوپک وجود داشت. عراق، قطر و ونزوئلا در سال ۱۹۷۶ تمایل به افزایش قیمت نفت به میزان ۲۵ سنت برای هر بشکه را داشتند در حالیکه ایران مایل به افزایش قیمت نفت به میزان ۵ سنت در هر بشکه بود. در این دهه بارها عراق، عربستان سعودی و اندونزی بیش از سهمیه خود در اوپک نفت تولید و صادر کردند. افزایش قیمت نفت مخصوصاً افزایش شدید سال های ۷۴-۱۹۷۳ عکس العمل های مختلفی را از طرف شرکت های بین المللی نفتی و همچنین کشورهای مصرف کننده صنعتی بدنبال داشت. دلیل اصلی ایجاد اوپک مقابله با شرکت های بین المللی نفتی بود که بطور یکجانبه و بدون مذاکره با کشورهای تولید کننده در سال های ۱۹۵۹ و ۱۹۶۰ اقدام به کاهش قیمت نفت نمودند. هدف اصلی اوپک تنظیم سیاست های نفتی واحد کشورهای عضو در مقابل شرکت های بزرگ نفتی که بصورت کارتل فعالیت می کردند بود. بدیهی بود شرکت های مذکور نیز عکس العمل نشان داده و سعی کنند که افکار عمومی را نسبت به اوپک بدبین نمایند. آن ها که رسانه های گروهی و مطبوعات جهان غرب ' در اختیار داشتند اوپک را مخالف منافع

می‌کنند. با این حال اغلب دول صنعتی و شرکت‌های نفتی اوپک را مسئول رکود اقتصادی بعد از افزایش قیمت نفت می‌دانستند.

به‌هر حال با فعالیتهایی که دول کشورهای نفت‌خیز و عضو اوپک انجام دادند فعالیت شرکت‌های بین‌المللی نفتی در مورد اکتشاف و استخراج نفت کاهش یافته است ولی آنها هنوز هم بر بازار فروش نفت و مشتقات آن تسلط دارند.

حال ببینیم که عکس‌العمل کشورهای مصرف‌کننده خصوصاً کشورهای صنعتی غربی در قبال افزایش قیمت نفت در نیمه اول دهه ۱۹۷۰ چه بوده است؟ با افزایش قیمت نفت در سالهای ۱۹۷۲-۷۴ کشورهای غربی دریافتند که باید مصرف نفت را حتی الامکان کاهش داد و زمینه را برای انجام سرمایه‌گذاری در سایر منابع انرژی فراهم آورند. کشورهای صنعتی به استثنای فرانسه و فنلاند در تاریخ ۱۸ نوامبر ۱۹۷۴ آژانس بین‌المللی انرژی را تأسیس کردند. اعضا آژانس مذکور کشورهای بلژیک، آلمان فدرال، سوئد، اتریش، اسپانیا، ترکیه، نروژ، آمریکا، دانمارک، انگلیس، ایرلند، ایتالیا، ژاپن، کانادا و لوکزامبورگ بودند. سازمان مذکور بر اساس فعالیتهای وزیر خارجه اسبق آمریکا کیسینجر برای مقابله با فعالیتهای اوپک تشکیل شد. برخی عقیده دارند که اصولاً آژانس بین‌المللی انرژی برای اجرای تمایلات آمریکا پایه‌ریزی شده است. آمریکا با کنترل وسیعی که بر آژانس دارد می‌تواند سیاست‌های خود را در زمینه نفت و در مورد کشورهای عضو اوپک به مرحله اجرا درآورد^۱:

سرشار خود و مسئول تورم و ایجاد بحرانهای اقتصادی بین‌المللی می‌پنداشتند. از سال ۱۹۷۳ تا ۱۹۷۹ تعداد ۴۵۸۵ مورد خبر راجع به بحران انرژی در رسانه‌های گروهی کشور آمریکا آورده شده است و اغلب در آنها سعی شده است که اوپک را مسئول رکود اقتصادی سالهای بعد از ۱۹۷۳ جلوه دهند. آقای هلموت اشمیت صدراعظم وقت آلمان فدرال در آن زمان با توجه به بررسی‌هایی که مشاورین امر بعمل آورده بودند عوامل زیر را بوجود آورنده بحران‌های اقتصادی در سطح بین‌الملل می‌دانست (۱):

- ۱- از هم پاشیدگی سیستم برتن و دوز در رابطه با تثبیت نرخ ارز.
- ۲- رشد سریع تورم.
- ۳- افزایش مخارج عمومی رفاهی بیش از نرخ رشد واقعی کشورها.
- ۴- ایجاد موانع در جهت آزادی تجارت بین‌الملل.
- ۵- اتخاذ سیاست‌های پولی انقباضی بعد از سال ۱۹۷۹.
- ۶- عدم انجام سرمایه‌گذاریهای لازم به دلیل وجود نرخ بالای بهره.
- ۷- عدم هماهنگی با کشورهای صادرکننده نفت.

به عقیده اشمیت مجموعه دلایل فوق مشکلاتی را در صحنه اقتصاد بین‌الملل بوجود آورده بود. اشمیت فعالیتهای اوپک را دلیل بوجود آمدن بحران‌های اقتصادی نمی‌دانست و اضافه می‌کرد که کشورهای صنعتی بطور واقعی سهم ناچیزی از افزایش قیمت نفت را پرداخت

1. CAMPAIGN AGAINST OPEC, OPEC BULLETIN, MAY 1983, P. 1-11

2. EL MAIJAKE, RAGAYI, OPEC, TWENTY YEARS AND BYOND (CROOM HELM, LONDON 1982) P. 204-206

اهداف آژانس بین المللی انرژی را می توان به شرح زیر برشمرد (۳):

۱- همکاری کشورهای عضو در زمینه انرژی برای کاهش وابستگی به نفت (خصوصاً نفت اوپک).

۲- بوجود آوردن سیستم اطلاعاتی راجع به بازار بین المللی نفت و انرژی و برقراری تماس مستقیم با شرکت های نفتی.

۳- تشویق و توسعه سرمایه گذاریهای جدید در اکتشاف منابع جدید نفتی و سایر منابع انرژی.

۴- بسط و گسترش مبادلات ذغال سنگ و افزایش ظرفیت تولید انرژی اتمی.

۵- برقراری رابطه با کشورهای تولیدکننده نفت.

۶- تنظیم برنامه توزیع عادلانه نفت بین کشورهای عضو در حالت اضطراری، اگر عرضه نفت بین المللی هفت درصد کاهش یابد آژانس اعلام وضعیت اضطراری کرده و در این صورت کشورهای عضو موظفند مقداری از ذخایر نفتی خود را در اختیار آژانس قرار دهند (۴).

وبالاخره مهمترین هدف آژانس که هیچگاه بطور واضح اعلام نگردید مقابله و انتقام از سازمان اوپک است. برخی اعتقاد داشتند که ایجاد آژانس انرژی از یک طرف و عدم هم آهنگی موجود بین کشورهای عضو اوپک به انحلال سازمان اوپک می انجامد که خوشبختانه چنین نشد. آژانس مذکور گرچه در چهارچوب سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)

فعالیت می کند ولی بعنوان سازمانی مستقل عمل می نماید. ارگان اصلی اجرایی آژانس را هیئت عامل تشکیل می دهد که از نمایندگان عالیرتبه کشورهای عضو تشکیل شده است و بعضاً "نیز در سطح وزیران انرژی تشکیل جلسه می دهد. هیئت عامل در اجرای وظایف خود از کمک و راهنمایی دبیرخانه استفاده می کند. دبیرخانه آژانس در پاریس مستقر بوده که در آنجا نیز تشکیل جلسه می دهد. آژانس مذکور علاوه بر دبیرخانه دارای پنج گروه عضو است که بطور مداوم فعالیت می کند. پنج گروه مذکور عبارتند از:

الف - گروه همکاریهای دراز مدت جهت کاهش اتکا به نفت.

ب - گروه اطلاعات بازار نفت جهت جمع آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات مربوطه. ج - گروه مسائل اضطراری برای برنامه ریزی توزیع عادلانه نفت در مواقع اضطراری و تحریم صدور نفت

د - گروه رابطه با تولیدکنندگان نفت.

ه - گروه توسعه و تحقیقات انرژی جهت بررسی و تحقیق دریافت سایر منابع انرژی. قابل ذکر است که با افزایش قیمت نفت در سال ۱۹۷۳ کشورهای آمریکا و انگلستان بیش از همه منتفع شدند. کشورهای ژاپن و آلمان فدرال قبل از افزایش قیمت نفت کاملاً "بر بازار کالاهای خارجی تسلط داشتند. بالا رفتن قیمت نفت موجب گران شدن کالاهای صادراتی این دو کشور گردید و آمریکا که در آن زمان ۸ میلیون بشکه نفت در روز تولید

4. GRIFFIN, JAMES - JTEECT, DAVID, OPEC BEHAVIOR AND WORLD OIL PRICES (GEORGE ALLEN AND UNWIN, LONDON 1982) P. 190-192.

(۳) آشنائی با جوامع و سازمانهای بین المللی (از انتشارات شرکت ملی نفت ایران ۱۳۶۲) صفحات ۲۷-۲۴.

نفت گردد. در آوریل سال ۱۹۷۹ هر بشکه نفت خام سبک ۱۴/۵ دلار ارزش داشت در حالی که در اواخر ماه ژوئن به ۱۸ دلار و بالاخره در اواخر سال ۱۹۸۱ به ۲۴ دلار برای هر بشکه رسید.

بنظر برخی از صاحبانظران، قیمت نفت کشورهای اوپک تا سال ۱۹۷۹ برای کشورهای صنعتی قابل تحمل بود ولی از آن زمان به بعد کاملاً وابستگی شدید خود را به نفت لمس کردند و سعی نمودند که برنامه‌های صرفه‌جویی در انرژی را این بار بطور جدی‌تر تنظیم و اجرا نمایند. از طرف دیگر نیز قیمت نفت به حد کافی گران شده بود تا سرمایه‌گذاری در انواع دیگر شقوق انرژی را سودآور سازد. از این سال به بعد فعالیت آژانس بین‌المللی انرژی افزایش قابل توجهی داشت.

نباید از نظر دور داشت که وقوع جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۵۹ نیز باعث افزایش قیمت نفت به بیش از ۳۵ دلار برای هر بشکه گردید.

می‌کرد توانست برتری خود را در بازار کالاهای خارجی تثبیت نماید. از طرف دیگر افزایش قیمت نفت موجب انتقال دلارهای بین‌المللی از حساب‌های ژاپن و آلمان فدرال به ذخائر کشورهای عضو اوپک شده که مجدداً توسط کشورهای مذکور بابت خرید کالاهای آمریکایی به آمریکا برگشت داده شد. انگلستان نیز با افزایش قیمت نفت قادر شد تا در نفت دریای شمال سرمایه‌گذاری کرده و به استخراج نفت منطقه مذکور بپردازد (۵).

شوگ دوم نفتی سال ۱۳۵۷-سال انقلاب

اسلامی ایران (۷۹-۱۹۷۸)

انقلاب اسلامی ایران در بهمن ماه ۱۳۵۷ موجب قطع صدور نفت ایران به دنیای غرب گردید. در این سال یکباره حدود ۳ میلیون بشکه نفت در روز از عرضه جهانی نفت کاسته شد و موجب افزایش قیمت نفت گردید. افزایش عرضه نفت توسط عربستان سعودی و عراق نیز در این سال نتوانست مانع از افزایش قیمت

خبر غم انگیز از دست رفتن همسر و دو فرزند همکار عزیزمان آقای ایرج هادوی در حادثه‌سبیل شمال تهران هئیت تحریریه و سایر اعضای انجمن را در اندوه فرو برد. از درگاه ایزدمنان برای ایشان صبر و شکیبایی آرزو مندیم.

(۵) اوپک و استکبار جهانی، روابط عمومی شرکت ملی نفت ایران، بدون تاریخ، صفحه ۳۰.